

УДК 930.1: [94:338.222:328.1](410):1979/1990

В. М. Пунько

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті систематизуються й аналізуються основні групи історіографічних джерел про теоретичні та практичні засади неоконсерватизму, його британської моделі «тетчеризму» у царині економічної політики; про методи, інструменти й результати уряду Маргарет Тетчер в реалізації економічної стратегії та про подальші перспективи дослідження проблеми.

Ключові слова: історіографія, неоконсерватизм, тетчеризм, монетаризм, Маргарет Тетчер, приватизація, «демократія власників», інфляція, денаціоналізація, оподаткування, державні витрати.

«Неоконсервативна революція», яка охопила західний світ у 1970 – 1990-х роках, виникла на тлі краху повоєнної соціал-реформістської моделі організації суспільства, в основу якої було покладено теорію Дж.Кейнса з її концепцією регульованої державою економіки і «повної зайнятості», соціального егалітаризму, націоналізації та іншими формами «соціалізації» власності. Уже наприкінці 1970-х років традиційні кейнсіанські важелі економічного регулювання вичерпали себе. В умовах бурхливого розвитку техніки та новітніх технологій, необхідності структурної перебудови господарства постали у західному світі проблеми пошуків нової соціально-економічної теорії та практики.

Безпосередньою відповіддю на кризу соціал-реформістської моделі став неоконсерватизм. Наприкінці 1970-х – початку 1980-х років у працях багатьох західних політологів, вчених інших гуманітарних галузей, виступах політиків й оглядачів відчутною стала теза про вступ капіталізму в «еру консервативної політики». Тоді ж консерватизм, маючи у минулому досить негативне звучання, набув вагомої респектабельності. Прихід до влади в США 1980 року Р.Рейгана і його переобрання на другий термін у 1984 році, перемога консервативної партії на чолі з М.Тетчер у Великій Британії тричі підряд, успіх правих на парламентських та місцевих виборах у ФРН, Італії, Франції засвідчили, що ідеї й принципи неоконсерватизму є співзвучними настроям широких соціальних верств, що йдеться про масштабний, не обмежений національними кордонами, процес.

Неоконсерватизм реалізовувався у різних країнах по-різному, відповідно до національних традицій та обставин. Класичним віддзеркаленням теорії та практики неоконсервативної політики вважається тетчеризм. З моменту урядування М.Тетчер минуло чверть століття. Нагромадилась розлога документальна та історіографічна база, створена як під час урядової діяльності М.Тетчер, так і після неї. На часі підведення здобутків та виявлення існуючих лакун у вітчизняній та зарубіжній історіографії тетчеризму в економічній царині. Зауважимо, що для низки країн з перехідною економікою, зокрема, України, такі засади тетчеризму, як економічна свобода, обмеження господарських прерогатив держави, приватизація становлять не лише науковий, але й життєво важливий практичний інтерес.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру історіографічних джерел про економічну політику британського уряду Маргарет Тетчер у 1979-1990 роках та аналіз на цій основі всієї складності й суперечливості оцінок, методів, інструментів й результатів тетчеризму в економічній сфері, з'ясування їх об'єктивності і правомірності стосовно предмету дослідження, визначення місця вітчизняної і зарубіжної історіографії в нормативно-ціннісній системі наукової творчості, відстеження основних концепцій історіографії проблеми.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- виявлення, систематизацію й характеристику основних груп історіографічних джерел з проблематики економічної політики уряду Маргарет Тетчер;
- ідентифікацію та аргументацію відповідно до сучасних вимог історичної науки дефініцій та понять британської моделі неоконсерватизму – тетчеризму;
- з'ясування рівня осмислення вченими причин й специфіки реалізації концепції тетчерівської економічної стратегії, усталення концептуальних та типологічних підходів щодо цього;
- визначення міри дослідженості та з'ясованості в документальній, мемуарній, економічній, історичній та політологічній літературі позитивних й негативних результатів тетчеризму в економічному розвитку Великої Британії;
- встановлення можливих перспективних напрямів подальших творчих пошуків з питань економічної політики уряду Маргарет Тетчер.

У статті хронологічно охоплені мемуари, наукові колективні та індивідуальні праці, статті та розвідки, створені як упродовж урядування М.Тетчер, так і після нього, включаючи найновіші видання XXI сторіччя.

У результаті вивчення та комплексного аналізу спеціальної літератури та джерел визначено наступні їх типи: 1) збірники документів та матеріалів; 2) мемуари та епістолярна література і публіцистика; 3) радянські студії колективного та індивідуального характеру; 4) дослідження англomовних науковців та публіцистів; 5) напрацювання російських вчених пострадянського періоду; 6) праці вітчизняних британістів.

Першу групу проаналізованих нами джерел становлять праці теоретиків-основоположників економічного лібералізму та монетаризму, таких як М.Фрідман, з яким М.Тетчер була особисто знайома, відвідувала його лекції і захоплювалася його концепцією [1] та Ф.Хайєк [2], самого британського прем'єр-міністра Маргарет Тетчер, в яких вона висловлює своє власне бачення історичної ролі неоконсерватизму, теоретичних й практичних засад економічної політики керованого нею уряду [3; 4; 5; 6]. Так, у своїй фундаментальній праці «Мистецтво управління державою», лейтмотивом якої є провідні напрями зовнішньої політики Великої Британії, в главі 11 М.Тетчер визначила провідні постулати економічної діяльності її уряду. На думку британського прем'єр-міністра, першої в історії Британії жінки, існує п'ять умов для ефективної діяльності ринкової економічної системи: вільне підприємництво та приватна власність; пріоритет законності і права; існування сприятливого для розвитку вільного підприємництва рівня культурного розвитку його учасників, конкуренція між державами та сприятливе оподаткування учасників економічного процесу та регулювання [3, с. 443 – 453].

Свої міркування щодо економічної політики у контексті неоконсервативної М.Тетчер аргументує надзвичайно переконливо й підсумовує у цій книзі наступними висновками: капіталістична система є істинним шляхом сучасного політичного й соціально-економічного розвитку країн (вона заперечує можливість будь-якого «третього шляху», пропагованого лейбористським урядом Т.Блера); капіталізм може працювати належним чином, тільки якщо обкладання приватних осіб та бізнесу податками і державним регулювання є незначним; консерватори у всьому світі повинні боротися за те, щоб скорочення витрат, зменшення податків і обмеження регулювання стали найголовнішими принципами – це необхідно також і з політичної точки зору; навіть незначний відхід, на її думку, від істинного шляху – шляху капіталізму, який ґрунтується на вільному підприємстві, – несе негативні наслідки, які будуть ускладнюватися, поки перемагають лівоцентристські партії і їхні програми [3, с. 461]. Економічний розвиток сучасних провідних країн світу на базі тетчерівських п'яти умов ефективної діяльності ринкової економіки та його результати наочно підтверджують реалістичність висновків, зроблених британським прем'єр-міністром М.Тетчер.

Усвідомлення сутності й специфіки національних моделей неоконсервативної економічної політики дозволяє зрозуміти аналіз колективної монографії російських науковців «Сучасний консерватизм» та статті С.П. Перегудова і Л.М. Замятіна [7; 8; 9]. Автори колективної монографії вивчили на базі компаративістики особливості неоконсерватизму в США, Великій Британії, ФРН, Італії, Франції та інших країнах, присвятивши при цьому найбільше уваги, зокрема, економічній стратегії та практиці тетчеризму. Вони з'ясували його витoki та причини, низку дефініцій, результати десятирічного урядування М.Тетчер у різних сферах, найбільше в економічній, питання кризи тетчеризму та його історичного значення [7, с. 142–164]. С.П. Перегудов простежив у своїй статті на прикладі тетчеризму еволюцію й трансформацію ідейно-теоретичних настанов та практичної політики неоконсерватизму. Автор наповнив практичним змістом цілу низку гасел, які оприлюднювала М.Тетчер. Зокрема, гасло створення у Британії «демократії власників», «деколективізації», «посткорпоративізму», з'ясував взаємозалежність та відмінності між «етатизмом» і «сильною державою» тощо [8]. Л.М. Замятін, посол СРСР у Великобританії, будучи особисто знайомий з М.Тетчер, проаналізував філософію тетчеризму, ідеологічну основу якого, на його думку, складають декілька елементів: вільне підприємництво, особиста ініціатива і крайній індивідуалізм [9, с. 53-56].

«Новий консерватизм», як зазначається у проаналізованій нами науковій та навчальній літературі, був у тлумаченні Тетчер та в уяві багатьох рядових англійців не черговою політичною чи філософською теорією, а близьким і зрозумілим поняттям, яке Тетчер часто висловлювала мовою, доступною і домогосподарці. Вона не любила, наголошують дослідники, абстракцій, майже не вживала таких слів, як монетаризм, етатизм (чи антиетатизм), кейсіанство, трудові відносини тощо. Зате користувалася висловами, зрозумілими широкій аудиторії: «велика держава», «велич держави», «чесно зароблені гроші», «жорстка економія», «тиранія профспілок» (профспілки, маючи монополію на ринку праці, «наганяють» зарплату, гальмують зростання продуктивності праці, сприяють підвищенню цін, а, отже, спричиняють втрату Британією позицій), «вміння стояти на власних ногах». «Моя політика, – переконувала М.Тетчер, – ґрунтується не на економічній теорії, а на прикладах, на яких я була вихована разом з мільйоном мені подібних»: чесна робота і чесний заробіток, життя відповідно до можливостей, заощадження на чорний день, власний дім, власна справа, своєчасна оплата рахунків,

підтримка поліції» [16, с.286]. Зазначимо, що ці чесноти прийнято називати дрібнобуржуазними, але на них тримається сучасний світ.

Вивчена й проаналізована нами економічна та історична література, наукові статті, що становлять окрему групу джерел, пропонують широку панораму соціально-економічного становища Великої Британії наприкінці 1960-х–1970-х роках і таким чином засвідчують кризу післявоєнної соціал-реформістської моделі напередодні приходу до влади консервативної партії на чолі з М.Тетчер [7; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Авторський колектив монографії «Великобританія: епоха реформ» зазначає, що практично до останньої чверті ХХ століття відбувалося безперервне послаблення позицій Великобританії у світовій економіці. До середини 1980-х років її називали «хворою людиною Європи». Всі прогнози передбачали подальше ослаблення її світових позицій. Прихід до влади консерваторів у травні 1979 року співпав за часом з початком у Великобританії глибокої економічної кризи: валовий внутрішній дохід скоротився на 4 відсотка, промислове виробництво – на 12. Падіння виробництва відбувалося на тлі зростання інфляції – темпи зростання цін вперше після Другої світової війни сягнули двозначних цифр [15, с. 243-244].

Сучасна історіографія підтверджує й оперує конкретними даними про те, що найважливішою проблемою на рубежі 1970-х – 1980-х років для британців був стан економіки: катастрофічне падіння вартості фунту стерлінгів, принизливі, як для великої держави, умови Міжнародного валютного фонду при отриманні кредитів. Частка Великобританії в промисловому виробництві капіталістичного світу продовжувала неухильно зменшуватися: з 11,6 відсотка в 1950 році до 9,3 відсотка – у 1960 році, до 8,3 відсотка - у 1965 році і 7,1 відсоток - у 1970 році. Середньорічний темп зростання валового національного продукту знизився з 3,2 відсотка в 1958 - 1961 роках до 2, 2 відсотка в 1965-1970 роках і був значно нижчим, ніж в інших західних державах. На кінець 1970-х – початок 1980-х років рівень життя у Великобританії виявився на 20-25 відсотків нижчим, ніж у Франції та ФРН, і складав 92 відсотки від середньоєвропейського [10, с.112-113; 14, с. 24; 16, с. 282; 18, с.126; 20, с. 75].

Крім вище зазначеного, очевидними були, за історіографічними джерелами, й інші прогалини в британській соціально-економічній системі. Серед них: 1) надмірна влада в руках профспілкової верхівки, часто надто віддаленої від трудящих, вона виступала монополістом на ринку праці і тому ультимативно вимагала підвищення заробітної плати без будь-якого узгодження зі зростанням продуктивності праці; 2) надмірне оподаткування: на 1979 рік, тобто на початок правління М.Тетчер, вища ставка податку на підприємницькі прибутки складала 83-98 відсотків; 3) висока інфляція, у зв'язку з чим – постійні дотації на нерентабельні державні підприємства, безконечна спіраль «зарплата – ціна» породжувала дефіцит бюджету та посилювала інфляцію, яка складала 15-20 відсотків; 4) надмірна влада в руках держави, що здійснювалася все зростаючим бюрократичним апаратом; 5) збільшення соціальних витрат за відсутності різкого зростання виробництва [16, с.282].

Науковці вказують, що тоді ж відбувалися значні зміни в масових суспільних настроях Британії, з'явилося відчуття соціальної напруги, настійливо звучали протести проти надмірного бюрократичного апарату і високих податків, проти «хаосу впливів» і неефективності урядів. Чимало політиків і експертів оцінювали ситуацію, яка склалася у Британії, як «національна криза довіри» [7, с.145-146].

У низці робіт подається аналітична ретроспектива особливостей повоєнного економічного розвитку Великобританії і зазначається, що в 1970-х роках лейбористський уряд у Великобританії проявляв надмірну активність у сферах, не притаманних капіталістичній системі. Так, сталеливарна, вугільна, газова, електроенергетика і нафтова галузі були націоналізовані. Державному контролю підлягали не лише ці галузі промисловості, а значною мірою і вся британська економіка. Держава постійно втручалася у справи, які найкраще регулюються природним шляхом – попиту та пропозицією. Функціонування вільного ринку гальмувала величезна кількість обмежувальних інструкцій, постанов, важелів контролю та регулювання. Британська бюрократія, хоч і не так корумпована, як в СРСР та пострадянських державах, оскільки була високооплачуваною, все ж використовувала своє становище повною мірою. Іншими словами, Британія в 1970-і роки перетворилась у застійне суспільство з застійною економікою [16, с.283].

Науковці (С. П. Перегудов, В. Б. Студенцов, Л. М. Замятін, В.І. Попов та інші) суголосні в тому, що основні ідеї нового консерватизму зводилися до: денаціоналізації, дерегулювання, дебюрократизації, до змін у системі соціальних послуг, оподаткуванні та трудовому і профспілковому законодавстві. У свою чергу, український науковець В.І.Чужиков виділяє й деталізує наступні напрями реалізації нової економічної політики уряду М.Тетчер: зміна економічної ідеології, відхід від корпоративізму й перехід до індивідуалізму, децентралізація управління економікою, масштабна приватизація, контрахтування підрядів на конкурентних засадах на послуги, перегляд моделі взаємодії між державними та підприємницькими

структурами через введення критерію «компліментарності» (доповнюваності), запровадження нової моделі захисту національної економіки, ліквідація валютного контролю, зниження базової ставки прибуткового податку [8, с. 48-62; 9, с.53-63;13, с.133-135; 17, с.116-126].

Всебічне та комплексне вивчення історіографічного здобутку дозволили з'ясувати, що найбільшою теоретичною абстракцією, якою оперувала перша англійська жінка прем'єр-міністр, був вислів «демократія власників», яка мала запанувати у Британії. Державу Тетчер пропонувала перетворити, за А.Смітом, у нічного сторожа, в руках якого має бути кий, оскільки опікуватися вона повинна, передусім, сферою законності та правопорядку. У контексті вище мовленого головним завданням уряду М.Тетчер у галузі економіки була приватизація державних підприємств, часто неприбуткових. У вигляді дотацій вони поглинали левову частку державного бюджету. На 1979 рік націоналізований сектор промисловості давав лише 10 відсотків валового національного продукту. Чимало державних підприємств стали символом неефективності

Проаналізовані джерела дозволяють дати репрезентативну характеристику причин приватизації у Британії: неефективність державних підприємств, низька продуктивність праці на них, висока капіталомісткість, низька прибутковість. Щодо її мети, то вона зводилася не тільки до підвищення ефективності, але мали скоротити державні витрати, ліквідувати державний дефіцит, надати широкі права підприємствам, послабити роль та вплив профспілок, розширити коло індивідуальних акціонерів. Реалізація цих завдань, за словами М.Тетчер, дозволила побудувати суспільство «народного капіталізму», інакше - створити «демократію власників» замість проголошеної лейбористами «держави загального добробуту». Разом з тим, незважаючи на те, що практично всі науковці, які переймаються різними сторонами тетчеризму, процеси денационалізації розглядають дотично відповідно до своїх власних наукових завдань.

У розлогіій історіографії тетчеризму у контексті денационалізації ми можемо назвати наукову статтю вченого-економіста В.Б. Студенцова, яка присвячена прямо й безпосередньо проблематиці приватизації [17, с. 116-126]. Вітчизняна британістика також поповнилася ґрунтовним науковим доробком А.Ф. Трубайчука та О.С. Черевко, у якому автори переконливо аргументують за допомогою статистичних даних кризу повоєнної соціал-демократичної моделі розвитку Британії та результати уряду М.Тетчер у царині побудови «народного капіталізму» [18, с.125-132].

У наукових дослідженнях В.Б. Студенцова, С.П. Перегудова, Л.М. Замятіна, В.І Попова, В.О. Матвеева, В.М. Ковальчука, А.Ф. Трубайчука, О.С. Черевко, навчальному посібнику О.П. Іваницької та інших почерпнуто матеріали про етапи та два шляхи приватизації: безкоштовна роздача акцій робітникам компаній і купівля акцій. Британський прем'єр-міністр та її однодумці відкинули перший варіант. Вони виходили з того, що цінується лише те, що важко дістається. Було взято курс на продаж державних підприємств. У приватизаційній політиці консервативного уряду науковці виділяють низку етапів: з 1979 по літо 1984 року здійснювався переважно продаж підприємств конкурентноздатних галузей. В історіографії пояснюється це тим, що уряд прагнув зменшити потреби державного сектору в позиках. Це був період так званої «малої приватизації»: в приватний сектор передавалися невеликі за розмірами компанії; з літа 1984 року по осінь 1987 року процес приватизації визначався в основному прагненням розширити коло власників акцій. Уряд продавав великі компанії; з 1987 року розпочався процес розпродажу галузей комунального господарства.

Надзвичайно цікавий аналіз форм продажу державних підприємств, який має непересічне значення для сучасного етапу української приватизації, зробили російський вчений-економіст В.Б. Студенцов та українські науковці А.Ф. Трубайчук та О.С. Черевко. За їхніми спостереженнями, державне підприємство можна було продати лише на відкритих торгах або ж приватно (закрито). Кожна із форм мала свої позитивні та негативні сторони. Купівля на відкритих, публічних торгах передбачала обов'язкове перетворення роздержавленого підприємства у відкрите акціонерне товариство. У цьому випадку більш достовірною була і ціна, яка формувалася на необмеженій конкурентній основі. Водночас існувала класична купівля акцій за фіксованими цінами. Основна мета цього нововведення, тобто купівля акцій за фіксованими цінами, полягала в залученні до придбання акцій дрібних інвесторів та вкладників. Так, 75 відсотків акцій Британського управління аеродромів було продано за фіксованими цінами, і можливість придбати їх надавалася лише британським громадянам. При приватній торгівлі (з рук у руки чи на закритих торгах) ціна підприємства визначалася в ході переговорів, а, отже, в результаті обмеженої за масштабами конкуренції.

Дослідники вважають, під час денационалізації у Британії було враховано ще одну важливу обставину, яка неминуче виникне і в Україні, якщо процес приватизації в ній триватиме і набере масового характеру: бралось до уваги, хто стане власником державних денационалізованих підприємств. Українська періодика переповнена пересторогами на предмет того, що державне майно буде скуплено західними державами, корумпованими структурами, а народ залишиться осторонь цього процесу. В Англії цю проблему вирішували чітко. Уряд строго

контролював структуру тих, хто купував акції. Методи були різні: 1) шляхом визначення різних цін для різних категорій населення; 2) запроваджувалося пряме квотування акцій. За приклад тут може стати – продаж 12 електропостачальних компаній. Для індивідуальних покупців було виділено 34,4 відсотка, для британських інституцій – 45,6 відсотка і для зарубіжних фізичних і юридичних осіб – 20 відсотків акцій. Проте пропорції могли змінюватися на користь індивідуальних акціонерів у тому випадку, коли вітчизняні заявки на акції в 1,75 рази перевищували виділену з самого початку їхню кількість, тоді 20 відсотків акцій, призначених для зарубіжних інвесторів, передавалися громадянам Англії. Існувала також практика передачі акцій, які виділялися британським економічним та фінансовим інститутам, знову ж таки на користь індивідуальних вкладників. У цілому питома вага індивідуальних інвесторів могла зрости до 53 відсотків [16, с. 288-289; 17, с.116-124; 18, с.126-128;].

У британському приватизаційному процесі науковці зауважують таку особливість, суть якої полягала у тому, що на практиці власниками акцій ставали все-таки переважно британські фінансові інституції, перед якими були поставлені надзвичайно складні завдання, а саме: сприяти перебудові економіки. Нова лінія в економічній політиці стала відповіддю британських консерваторів на проблеми, що їх диктував сучасний етап науково-технічної революції. Треба визнати, що М.Тетчер швидше від своїх політичних конкурентів як опозиційних, так і у власній консервативній партії, вловила нагальні потреби часу. Вона без вагань відкинула старі догми і своєю політикою підкреслила необхідність радикальних технологічних перетворень, структурної перебудови суспільного виробництва на базі наукових технологій, мікропроцесорної техніки, інформатики та автоматичних систем управління. Головні важелі у цьому надзвичайно складному процесі було передано в руки приватного бізнесу та підприємництва.

Водночас дрібним інвесторам і працівникам компаній під час приватизації, як постулюється в історіографічних джерелах, надавалися відповідні пільги: оплата вартості акцій частинами, власне, в кредит терміном від 2 до 60 місяців; преміювання лояльних робітників та пенсіонерів однією безкоштовною акцією на кожні 10 куплених; створення резерву пільгових акцій - до 5 відсотків від загальної кількості. В цілому за 1980-і роки 500 тисяч працівників підприємств, що приватизувалися (це до 90 відсотків від загального числа) купили акції у «своїх» компаній [14, с. 208-209; 16, с.289].

Дослідники не обминули і такої важливої складової економічної політиці М.Тетчер як підтримка розвитку дрібного та середнього бізнесу, особливо дрібного. Вони вказують, що тут значною мірою відзеркалювалось її соціальне походження та симпатії, а також серйозні ідеологічні та політичні фактори: те, що дрібний і середній бізнес перетворився в нову економічну силу в структурі британського капіталістичного господарства. Він ефективно взаємодіє з великим бізнесом, а в деяких галузях суттєво доповнює його, особливо в сфері обслуговування. С.П.Перегудов, А.Ф.Трубайчук і О.С. Черевко аналізують провідні напрямки підтримки дрібного бізнесу: податкові скидки або звільнення від сплати податків на певний термін, пільгові умови кредитування дрібного бізнесу, створення спеціального фонду для безробітних, створення консультативних служб юридичного чи підприємницького спрямування, запровадження безкоштовних програм, покликаних готувати безробітних до відкриття ними власної справи, створення «підприємницьких зон» (міні-Гонконгів) у старих міських кварталах шляхом надання бізнесменам (поряд з пільговими податками і кредитуванням) на пільгових умовах приміщень чи ділянок під забудову тощо. Загалом у 1989 році у Великобританії щотижня виникало 1 500 дрібних підприємств. Фірми, на яких працювало менше 20 осіб, складали 96 відсотків від усіх 2,5 млн. наявних тоді англійських фірм. У малому бізнесі брало участь наприкінці 1980-х років чверть всього працездатного населення Британії, яке не працювало у державному секторі [9, с.58-60; 14, с. 206-207; 16, с.290; 18, с. 131].

Маловивченими залишаються питання фінансової, фіскальної, регіональної політики тетчеризму, діяльність уряду у сфері науково-дослідних і конструкторських розробок та їхнього впровадження. Цю прогалину певною мірою заповнив В.К. Ломакін [10, с.111-126].

Зарубіжний науковець В.І. Попов, вітчизняні дослідники А.Ф. Трубайчук та О.С. Черевко наголошують на тому, що поряд із широкомасштабними заходами в царині приватизації промисловості й житла уряд М. Тетчер здійснював реформу державного управління. Лише за перших три роки урядування М.Тетчер було скорочено чисельність державного апарату на 10 відсотків. Значна кількість його функцій передавалася приватним агенціям. Було скасовано 30 урядових департаментів, із загальною кількістю зайнятих 211 480 осіб, а їхні повноваження передавалися приватним адміністративним інституціям. Приватизація суттєво зміцнила мотиви діяльності працівників, насамперед – менеджерів. У 75 відсотках компаній після приватизації було змінено структуру управління, хоча перед тим планувалося зробити це тільки в 50 відсотках підприємств. 15 компаній взагалі ліквідували окремі ланки управління. Відбулося скорочення центрального управлінського апарату. Його переорієнтували виключно на стратегічне планування і проблеми фінансування. Так, центральний апарат управління

аеропортів зменшився з 800 до 60 службовців. Приватизовані компанії почали активно запроваджувати бригадні та інші сучасні методи організації преміювання. У масштабах усієї країни зменшено тривалість робочого дня, виросла продуктивність праці, зросла прибутковність підприємств [18, с. 130; 16, с. 290; 21, с. 114].

Як свідчить аналіз історіографічного комплексу, важливою сферою приватизації стало житло. Уряд М.Тетчер ставив при цьому за мету: зменшити дотації на обслуговування муніципального житла та сформувати розлогий контингент домовласників. Цим заходом М.Тетчер різко збільшила лави своїх прихильників серед робітників і рядових урядовців. За роки її правління 1 млн. англійських родин стали власниками будинків, що становить 25 відсотків муніципального житла. Якщо в 1979 році власні будинки мали 53 відсотки британців, то в 1987 році таких було вже 68 відсотків. Продаж квартир часто супроводжувався скидкою в ціні до 70 відсотків [14, с. 210, 212-213; 16, с.290-291; 18, с. 129].

Загалом, на початок 1991 року близько половини британського державного промислового сектору було передано в приватні руки. Серед них - нафтова та газова галузі, телефонний зв'язок, водопостачання, авіакомпанії, енергетика, металургія. У державній власності залишалось лише 4 галузі: вугільна, залізничі, поштова служба та атомна енергетика. Близько чверті всього дорослого населення, тобто 11 млн. осіб, стали власниками акцій підприємств (замість 3 млн. у 1979 році.). До середнього класу у часи М.Тетчер зараховували себе понад 40 відсотків населення Великобританії. На думку багатьох дослідників та експертів, у Великобританії часів уряду М.Тетчер відбулося «економічне диво»: Британія вийшла з кризового стану, темпи зростання виробництва у 1980-х роках склали 5 відсотків, це більше, ніж в інших великих країнах світу, крім Японії; продуктивність праці зросла протягом 1979 - 1989 років на 3,5 відсотка. Англія перейшла з сьомого місця в групі найбільш розвинутих індустріальних країн на п'яте [9, с. 57; 16, с. 291].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що проблематика економічної політики уряду М.Тетчер достатньо забезпечена джерельною базою, її фактологічний аспект досліджений досить репрезентативно. Вивчена й проаналізована історіографія дозволяє з'ясувати причини приватизації державного сектора, його етапи, методи, механізми контролю та результати; заходи сприяння розвитку малого й середнього бізнесу; особливості фінансової політики тощо. Вивчення новітньої історичної літератури про тетчеризм, зокрема, в економічній царині, засвідчує також, що науковці виробили єдиний науковий апарат для означення цього процесу, його типологізації та інституювання.

Попри це, можемо окреслити напрямки необхідних досліджень і таким чином заповнення існуючих лакун у вивченні економічної політики тетчеризму. Серед прогалин, які потребують додаткового наукового осмислення, це законодаче забезпечення економічної політики тетчерівського уряду, особливості фінансової, фінансової та регіональної політики, аналіз методів та механізмів галузевої структурної перебудови у британському промисловому секторі. Цікавим напрямком подальшого розвою історіографії тетчеризму в економічній царині стали б дослідження структури національної промисловості після тетчерівських реформ, роботи наукових центрів та їхня співпраця з промисловими підприємствами, форми підтримки урядом науково-технічних й сучасних технологічних розробок, ефективність їхнього впровадження у ті чи інші промислові галузі. Практично відсутні наукові розвідки про особливості діяльності тетчерівського уряду в аграрній сфері. Детальнішого аналізу потребує проблематика системи контролю за приватизаційними процесами, діяльності наглядових рад та засади участі у них як держави, так і громадськості, їхні повноваження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Фридман М. Капіталізм і свобода. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
2. Хайек Ф. Індивідуалізм і економічний порядок. – М.: Социум, 2016. – 432 с.
3. Тэтчер Маргарет. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира /Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 504 с.
4. Тетчер Маргарет. Я вірю. – Консерватизм: Антологія /Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – с. 422 – 430.
5. Тетчер Маргарет. Виміри консерватизму. – Консерватизм: Антологія /Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. с. 27 – 42.
6. Тетчер Маргарет. Свобода та обмежене врядування. – Консерватизм: Антологія /Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. с. 725 – 735.
7. Современный консерватизм. / К.С.Гаджиев, С.П.Перегудов, В.А. Скороходов и др. – М.: Наука, 1992. – 264 с.
8. Перегудов С. Неоконсервативная модель общественных отношений (социально-экономический аспект) //Мировая экономика и международные отношения. – 1990 - №11. – с.48-62.

9. Замятин Л. Тэтчеризм // Международная жизнь. – 1989. - №7. – с.53-63.
10. Ломакин В.К. Британия в мировой экономике: учебное пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 407 с.
11. Ломакин В.К. Внешнеэкономическая политика Британии: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 287 с.
12. Ковальчук В.М. Світова економіка: її історія та дослідники. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 632 с.
13. Чужиков В.І. Економіка зарубіжних країн: навчальний посібник. – К.:КНЕУ. 2005. – 308 с.
14. Перегудов С.П., Терентьев А.А. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер. – Москва: Яуза: Эксмо, 2014. – 384 с.
15. Великобритания: эпоха реформ /Под ред. Ал.А.Громыко. – М.: Издательство «Весь мир», 2007.–536 с.
16. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2013): навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 1056 с.
17. Студенцов В. Б. «Приватизация» по-английски: как это делают неоконсерваторы // Социологические исследования. – 1993. - №4. – с.116-126.
18. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. // Український історичний журнал. – 1999. - №2. – с. 125 – 133.
19. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. // Український історичний журнал. – 1999. - №3. – с. 88 – 96.
20. Политические сдвиги в странах Запада (конец 70-х – 80-ые годы). – М.: Наука, 1989. – 248 с.
21. Попов В.И. Маргарет Тетчер: человек и политик (взгляд советского дипломата) – М.: Прогресс, 1991. – 440 с.

Punko V. M. Economic Policy of Margaret Thatcher's Government: Historiography of the Problem

The paper systemizes and analyzes the main groups of historiographical sources on the theoretical and practical grounds of Neo-Conservatism, its British model of «Thatcherism» in the field of economic policy, methods, instruments and results of Margaret Thatcher government's implementation of the economic strategy. The prospects for further research of the topic are considered.

Keywords: historiography, Neo-Conservatism, Thatcherism, monetarism, Margaret Thatcher, privatization, «democratic ownership», inflation, denationalization, taxation, public expenditure.

Пунько В.М. Экономическая политика правительства Маргарет Тэтчер: историография проблемы

В статье систематизируются и анализируются историографические источники о теоретических и практических основах неоконсерватизма, его британской модели «тетчэризма» в сфере экономической политики правительства Маргарет Тэтчер, ее методы, инструменты и результаты и последующие перспективы изучения проблемы.

Ключевые слова: историография, неоконсерватизм, тетчэризм, монетаризм, Маргарет Тэтчер, приватизация, «демократия собственников», инфляция, денационализация, налогообложение, государственные расходы.

Статтю подано до редколегії 21.10.2016 р.

УДК 930.1 (477) »1946/1965»

Д. В. Нефьодов

**РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
(НА ПРИКЛАДІ ТЕМАТИКИ РАДЯНСЬКОГО ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА)**

у статті досліджується стан наукової розробки теми «Історіографія робітництва УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.)» в сучасній вітчизняній історіографічній науці. Автор приходить до висновків, що новітня історіографічна ситуація характеризується критичним переосмисленням стану всієї радянської історіографії в цілому і робітничого класу УРСР зокрема. Значно розкріпачилися умови роботи дослідників, чому в певній мірі сприяє методологічний плюралізм, часткове відкриття архівів, демократизація науки. Однак в той же час констатується значне зниження інтересу до підведення історіографічних підсумків в межах певних періодів, до історіографічного дослідження робітничого класу УРСР в цілому і повоєнного двадцятиріччя зокрема.